

A. S. PUŞKİN'İN "ERZURUM SEYAHATNAMESİ"NDE TÜRKLER VE DOĞU ANADOLU

İsmail Kaynak

Puşkin'in "Puteşestvie v Arzrum vo vremya pohoda 1829 goda" (1829 Sefesinde Erzurum Seyahatnâmesi) nin yazılış sebeplerine dair edebiyat eleştircilerinin açıklamalarından çok, büyük Rus şair ve yazarının bu gezi notlarına yazmış olduğu önsözünden eserin yazılış maksadı hakkında bilgi edinmek, kanaatimizce daha kolay olur. Bu önsözde yazar, 1828-29 Rus-Türk savaşı sırasında Ruslarla birlikte seferde bulunması ile ilgili olarak Fransız yazarı V. Fontanier (1796-1857) tarafından "Voyage en Orient, entrepris de 1830 á 1833 an. Deuxième voyage en Anatolie" adlı eserde, Puşkin'in bu sefer dolayısıyla destan yerine eleştiri yazmış olduğuna dair iddiayı çürütmek için bu "yolculuğu" yayınlamak zorunda kaldığını bildiriyor¹. Fakat daha seyahatnamenin ilk safhasında Puşkin, Rus generali Ermolov'u çiftliğinde ziyareti münasebetiyle 1829 Rus-Türk savaşında Rus başkomutanı general Paskeeviç'e atfen Ermolov'un şu sözlerini naklediyor : "O (yani Paskeeviç), meselâ Şumnu paşası gibi zeki ve mahir olmamakla beraber, aksi (dik başlı) bir paşaya karşı hücumu geçseydi o zaman Paskeeviç mahvolmuştu"². Bu ifadeden de görüleceği gibi, Fransız yazarı Puşkin hakkında ileri sürdüğü ithamlarında haklıdır. Böylece, Türklerle ilgili bir rakip cephe görüşünü belirtmesi bakımından çok önemli bir eser sayılabilecek olan Puşkin'in bu "Seyahatname"sinin ilk satırlarında Türklerin Şumnu paşasının önderliği altında ünlü Rus generali Ermolov'u nasıl yıldır-dıklarını ve doğu sınırlarımızdaki Ruslara karşı yaptığımız savaşta da paşalarımız aynı dirayeti göstermiş olsalardı on beş bin kişiyi aşmayan Rus ordusunu yenmenin güç olmayacağı fikrini savunduğu kanaati doğuyor. Fransız yazarının tenkidini mucip olan yazıları Puşkin'in bu savaş münasebetiyle yazdığı "Delibaş" "İz Gafıza"

1 A. S. Puşkin, K stoletiyu so dnya gibeli (1837 - 1937), Polnoe Sobranie Soçiniyen v şesti tomah pod redaktsiey M. A. Tsyavlovskogo, T. I-VI, Moskva - Leningrad 1963 (Müteakip notlarda kısaltılarak : "Academia yayını" olarak verilecektir), C. IV., s. 391.

2 Aynı cilt, s. 393.

(Hâfız'dan) adlı şiirlerini gözönünde bulundurmakla kalmamış³, diğer yabancı eserlerden de faydalanmıştır. “Voyage dans la Russie méridionale et particulièrement dans les provinces situées au delà du Caucase fait depuis 1820 jusqu'en 1824 par le chevalier Gamba, consul du Soi à Tiflis, Tome II, Paris 1826, p. 21-22”den Kafkasya efsânelerine dair kayıtlar naklettiği, yani eserini alelâde bir seyahatnameden ziyade bir tetkik mahsulü haline getirmek istediği anlaşılıyor. Buna benzer diğer bir kitap da “Voyage dans les steps d'Astrakhan et du Caucase. Histoire primitive des peuples qui ont habité anciennement ces contrées. Nouveau périple du Pont-Euxine. Par le compte Jean Pototci. Ouvrages publiés ... par M.Claproth, t. II, Paris 1829” adlı eserdir⁴. Puşkin'in faydalandığı ve hatta etkilendiği diğer eserler, Pitton de Tournefort (1658-1708)'un “Relation d'un voyage du Levant” (Amsterdam 1718) adlı kitabı ile “Asya debdebesini yazarken etkilendiği, A. Marlinskiy'in “Voennaya Antikvariya” (iz Arzeruma 1829 g. v oktyabre) adlı eserler gösteriliyor⁵. Diğer taraftan Puşkin'in bu “Seyahatname”si Belinskiy tarafından pek fazla takdir görmediği gibi Bulgarın tarafından da “soğuk seyahat notları” olarak vasıflandırılmıştır⁶. Bütün bu incelemelerden Puşkin'in birkaç yabancı ve Rus seyahatnamesi müstesna, bu eserinde edebiyat eleştirileriyle Rus kamu oyunun arzuladığı gibi ısmarlama bir eser yazmamış olduğu ve kendi görüşlerinin etkisi altında bir “Seyahatname” yazmayı hedef tuttuğu görülmektedir. Aslında bunu yazar, “Seyahatname”sinin önsözünde de açıklamıştır. 1836 yılında “Sovremennik” (Çağdaş Edebiyat Dergisi'nin) in ilk sayısında basılan “Seyahatname”nin her yerinde aynı havanın esmesi, incelemelerden anlaşılıyor. Böylece, Puşkin'in tamamiyle hisleriyle idare edilen bir şuurla eserlerini kaleme almış olduğu tekrar ortaya çıkmakta ve önsözünde iddia ettiği gibi kendi görüşlerinin, yani kendi hislerinin etkisi altında bu eseri yazdığı anlaşılıyor. Bunun açık misalini yukarıda belirttiğimiz gibi, daha “Seyahatname”sinin başında görmekteyiz. Puşkin, kendisine Erzurum'a kadar gelme imkânını sağlayan Rus başkomutanı Paskeeviç'in kabiliyetsizliğinden, daha eserinin ilk satırlarında bahsediyor⁷. Puşkin, ileri sürdüğü bu görüşünü seyahatnamesinde isbat etmeye çalışmıştır.

Burada daha baştan da kaydettiğimiz gibi, tasvir edilenlerin çoğu ya doğrudan doğruya, ya da dolayısıyla Türk tarihi, san'atı, yer adları, kültürü, dini, yaşayışı ve gelenekleriyle yakından ilgilidir.

Puşkin, Türkleri bir Rus şairi olarak tasvir ettiğine göre, bu yüzden kendisinden tarafsız bir görüş ortaya koymasını beklemek, şüphesiz, boşuna bir gayret olur.

3 Soçineniya i Pis'ma A. S. Puşkina, pod red. P. O. Morozova, primeçaniy P.O Morozova i V. V. Kallaşa. T. I-VIII., S. - Petersburg 1903 - 1909, C. VI., s. 786 (Müteakip notlarda : “Morozov yayını” olarak geçecektir).

4 Academia yayını, c. IV., s. 788 - 9.

5 S. 792 - 3.

6 Morozov yayını, c. VI., s. 671 - 2.

7 Academia yayını, c. IV., s. 393.

Fakat bütün buna rağmen lehimizde çok şeyler de yazmış olduğu ve bunları da iyi bir usul ve prensipler, gelenekler olarak kendi milletine tavsiye etmiş olduğu eserin birçok yerlerinde görülüyor. Şimdi, yazarın Türklerle, Türkiye'ye ve özellikle Doğu Anadolu'ya dair izlenimlerini "Seyahatname"sindeki sıraya göre izleyelim.

Puşkin, "Yolculuğu"na Moskova'dan hareketle başlamış, Kaluga ve Belev'i geçtikten sonra Orel şehrine gelmiş ve oraya bağlı bir köyde yaşayan general Ermolov'u ziyaret etmiş ve yukarıda gösterdiğimiz gibi, aralarında geçen konuşmada Ermolov'la Rus Kafkasya cephesi başkomutanı Paskeeviç'i eleştirmiştir. Bu tenkidten çıkarılacak sonuca göre, Puşkin, sefere katılmış bir Rus yazarı olarak bu başarının Osmanlı paşalarının dirayetsizliğinden ileri geldiği görüşünde olup Şumnu müdafii Türk paşasının, yazarın ifadesine göre "aksiliği" yani büyük cesaretle ve hiç bir şeyden yılmadan savaşa devam etmesi gibi Erzurum cephesindeki Türk paşaları da dirayetle savaşı sürdürebilselerdi Paskeeviç'in böyle kolay başarı kazanmış olamayacağı düşüncesindedir. Bundan da çıkarılacak bir sonuca göre Puşkin, Türk askerinin yenilmezliğinden emindir. Rus edebiyat tarihçilerinin kayıtlarından Puşkin'in kendisi de bu savaşa katılmak hevesine kapıldığı bir anda arkadaşlarının koşup onu bu tehlikeli teşebbüsünden vazgeçirdiklerini öğreniyoruz⁸.

Böylece Puşkin, seyahatnamesinin daha ilk satırlarında Türklerin savaşlardaki üstünlüğünü belirtiyor. Puşkin'in bu ifadesi de kayda değer görülüyor.

Puşkin seyahatnamesinde Kafkasya'da rastladığı Moğol-Türk kabilelerinin yaşayışlarından da bahsediyor. Bilhassa "Kalmık Kızı"nın tasviri ve bu kıza ithafen bir şiir yazmış olması kayda değer. :

"... Kalmıklar menzil etrafında çadırlarda oturur. Çadırlarının etrafında çirkin ve uzun tüylü atları otlar. Bunları siz Orlovskiy'in tablolarından tanırız."⁹

Bundan sonra yazar, Kalmık kızını, çadırda ailenin yemek yeme tablosunu, yemeklerini ve ahlâk sahibi olduklarını, kızın dikiş diktiğini oldukça ayrıntılı olarak anlatıyor. Böylece Puşkin'in Kalmıkların XIX. yüzyılda Kafkasya'daki yaşayışları ile de ilgilendiğini görüyoruz.

Puşkin tasvirine devamlı, Kafkasya'daki ılıcalardan bahsediyor ve bu arada "Beştu", yani Beşdağ'ı da tasvir ediyor. Burada Türklerin yaşadığı, bu dağın taşıdığı yer adından da görülüyor.

Daha sonra Puşkin Kafkasya'nın gene Türklerle ilgili bir harabesinden, yani "Minaret" diye adlandırdığı bir cami minaresinden bahsediyor. Burası Tatartub

8 S. 791 - 2 ; M. İ. Puşkin, Vospominaniye o pohode 1829 goda i o prebivanii Puşkina na teatre voyını ("Russkiy Vestnik" 1893, IX) ; Morozov yayını, c. VI., s. 682, not 39 ; İstoriya voennih deystviy v Aziatskoy Turtsii v 1828 i 1829 g.g., soç. gen. Uşakova izd. pod nablyudeniem samogo Paskeeviça, Spb. 1836, t. II., s. 305.

9 Academia yayını, c. IV., s. 394 - 5.

kasabasının vebadan ölen birkaç bin nüfuslu halkının yaşamış olduğu bir yerdir. Burası hakkında Puşkin çok önemli bilgi veriyor¹⁰. Seyahatnamede Kafkasya askeri yolunu tasvir ederken etrafta yaşayan Nogay Tatarlarından da bahsediyor. Onların sığır ve at sürülerinin etrafta otladığını ve bunları güden Nogay çobanlarının üzerlerinde “burka” ve “arkan”ları¹¹ bulunduğunu yazıyor. Bilhassa Nogay arabaları hakkında verdiği bilgi ilginçtir. Puşkin, bunların iki tekerlekli arabalarının, yani kağnılarının gıcirtısından ilkin hoşlandığını, sonradan ise rahatsız olmaya başladığını, Tatarların bu gıcirtılı seyahatten namuslu insanlar olarak bu gıcirtıların hiç kimseden korkmadıklarını isbat ettiğini söylediklerini yazıyor¹².

Puşkin’in Nogay Tatarları hakkında verdiği bilgiler o devir köy hayatı ile de ilgili olabileceği için kayda değer görülmüştür.

Puşkin bundan sonra yol boyundaki mezarlardan bahsediyor ve bunların taşlarında (Arap harfli) eski yazılar bulunduğunu ve bunların başında bir kılıç ile damga işlenmiş bulunduğunu kaydediyor. Yazarın bu kaydından oradaki Türk kültürünün bir anıtından söz edildiği anlaşılıyor. Puşkin bir türkçe tabir olan “tamga” kelimesini aynen kullanmıştır. Puşkin’in kullandığı bu kelime Rus edebiyatına geçen Türkçe kelimelerle ilgilidir.

Bundan sonra yazar, Çerkezlerden bahsediyor. Onların nasıl Türk din ve geleneklerini kabul ettiklerini geniş bir şekilde nakleden yazar, Kırım’ın Rusların eline geçmesi ve Kırım Tatarlarının nasıl silahlardan tecrid edildikten sonra tehlikesiz hale geldiklerini, fakat bunu Çerkezlere tatbik etmenin imkânsız olduğunu belirtiyor. Bunların Rusya’ya tâbi olmalarını sağlayacak en iyi usulün Türklerin Müslüman müridi Mansur¹³ vasıtasıyla bunların Türk-İslâm kültürüne bağlanmaları için uyguladıkları eğitim yolunun tersi olan Hristiyanlık kültürünü Çerkezler arasında yaymanın en iyi bir yol olacağı görüşünü savunan yazar böylece o devirde Kafkasya’da Türk kültürünün etkisi hakkında çok değerli bilgiler veriyor¹⁴.

“Erzurum Seyahatnamesi”nde Vladikavkaz’dan bahsederken, burasının eskiden bir Türk yer adı olan “Kap-köy” yani kapı köy adını taşıdığından bahsediyor¹⁵. Bu da bir Türk yer adı olarak ilgi çekiyor.

10 S. 396.

11 S. 395.

12 S. 396.

13 Mansur hakkında daha geniş bilgi için Bk. Academia yayını, c. IV., s. 788 ; Morozov yayını, c. VI., s. 674 ve buradaki bibliyografya. Ayrıca Krş. İsl. Ansk. Çerkesler mad.

14 Academia yayını, c. IV., s. 397.

15 S. 397.

Puşkin Osetinler'den bahsederken bu ulusun kadınlarının "çadra" giydiklerini ve kendisinden çekinerek başlarını eğdiklerini yazıyor¹⁶. Yazarın verdiği bu bilgiler Türk ve İslâm gelenekleri ile ilgili olup bu ulusun da Müslüman olduğunu ve çarşafa sarındığını gösteriyor. Yazar, bu kadınların sırtlarındaki örtünün adını yerli deyimle "çadra" diye aynen almıştır. Anadolu'nun bazı yerlerinde kadınların "çar" tâbir ettikleri bir örtü kullandıklarına bakılırsa Puşkin'in bu kaydının Türk giyimi ile de ilgili olduğu görülür.

"Puteşestvie v Arzum"da Puşkin, Kafkasya'da, askerî yol boyunca yol yapımında çalıştırılan Türk esirlerine rastladığından bahsediyor. Bunların Rus siyah ekmeğinden şikâyetçi bulduklarını yazar, bilhassa kaydediyor¹⁷.

Seyahatname'nin ikinci bölümünde Puşkin, Tiflis hamamlarından söz ediyor. Buradaki hamam tellâği Tatar Hasan'ın masaj yapma sanatına hayran kalan Puşkin, bu usulün çok iyi olduğundan ve bunu kendi memleketinde tatbik etmenin yerinde olacağından bahsediyor¹⁸. Bütün bu kısım Türklerin sağlıklarını nasıl koruduklarını göstermesi bakımından ilginçtir.

Puşkin, yol boyunca gece çok susadığı için bir evin kapısını çaldığında, ev sahibi Rusça anlamayınca, onunla tatarca (yani türkçe) konuşmak istediğini yazıyor ve Türkiye'ye bu kadar yakın bir bölgede yaşayan bu kişinin nasıl olup da bu dili bilmediğine hayret ediyor¹⁹. Burada Puşkin'in Türk dili ile yakından ilgisi olduğu görülüyor.

Yolda Tatar yolcularına ve aralarında çadralara bürünmüş ve yalnız gözleri ve ökceleri görünen Tatar kadınlarına rastladığına kaydeden yazar²⁰, burada gene Türk giyimi ile ilgili bilgi vermekte ve evvelce Osetin kadınlarının giydikleri 'çadra'ları Tatar kadınlarının da giydiğini ve böylece aynı geleneklere sahip olduklarını belirtmiş oluyor.

Puşkin yolda havanın bozduğundan bahsettikten sonra kasketinin üzerine başlık'ını geçirdiğini yazıyor²¹. Burada yazar, öz türkçe bir kelime olan 'başlık' tâbirini kullanmak ihtiyacını duymuştur. Bu kelimenin Rus dili ve edebiyatına geçtiğini tesbit etmek her zaman mümkündür. Türk-Moğol istilâsı devrinden kalan bunun gibi daha yüzlerce kelimenin halen de Rusya'da kullanılmakta olduğunu görüyoruz. Puşkin'in bu hâkimiyetin Rus diline olan etkisini inkâr etmek istemesine rağmen

16 S. 398.

17 399.

18 404.

19 407.

20 409.

21 Aynı sayfa.

bundan başka daha birçok Türkçe kelimeyi kullanmak zorunda kalması gerçekten kayda değer görülüyor²². Puşkin'in eserlerinde kullandığı Türkçe kelimelerin açıklanmalı küçük bir sözlüğünü hazırlamak bu bakımdan faydalı bir çalışma olabilir.

Eserine devamla Puşkin, Türk topraklarına girişini tasvir ediyor ve Arpaçay nehri ile Ararat (Ağrı) Dağı'nın manzarasını naklediyor²³. Seyahatnamenin bu bölümünde de birçok Türk yer adının geçtiği görülüyor.

Puşkin bir Türk olan rehberinin çok konuşkan olduğunu, kendisinin sivil giyimli olduğu için ona işgal kuvvetlerinden şikâyetle bulunduğunu yazıyor. Yazar, bir Türk köyünde izinsiz, bir Türk evine girdiği için ev sahibinin mukavemeti ile karşılaştığını ve sonunda olay yerine toplanan Türklerin elinden onu rehberinin güçlükle nasıl kurtarabildiğini anlatıyor. Kendisine "kervan-saray"ı gösterdiklerini yazıyor. Yazarın kullandığı kelimenin açıklamasını yapmadığına göre bu kelimenin Rusya'da da iyice bilindiği görülüyor.

Sonra Puşkin "Erzurum Seyahatnamesi"nde Kars'a vardığından bahisle bu Türk şehrinin tasvirini çiziyor. Banyo yapmak istediği halde hamamcının onu kabul etmemesi, Türklerin kendisine dost gözü ile bakmadıklarını gösteriyor. Puşkin, bu sırada görünen bir Ermeni gencinin kendisini evinde misafir ettiğini ve bu gencin ihtiyar annesinin kendisinin elini öptüğünü, bu yaşlı yaptığı soğanlı koyun eti yahnisini hayatında en iyi yemek olarak tanıdığını yazıyor²⁴. Burada bizi ilgilendiren husus, Puşkin'in işgal edilmiş bir bölgede de Türklerin düşmanlarına karşı olan tavrı aynen koruduklarıdır. Diğer taraftan Puşkin'in verdiği bilgide, Ermenilerin fırsat-tan istifade ederek nasıl işgal kuvvetleriyle Türklere karşı birleştiklerini gösteriyor.

Yolculuğuna devam eden yazar Soğanlı Dağları'nı, Kars-çayı'nı tasvir ettikten sonra bir Türk hücumunu şöyle naklediyor :

"... Boğazı geçtikten sonra aniden karşı dağın eteğinde mevzi almış iki yüz kadar kazak gördük. Onların karşısındaki sırtta ise beşyüz kadar Türk vardı. Kazaklar yavaş yavaş çekiliyorlardı. Türkler büyük bir cür'etle yirmi adım kadar ileri atılıp ateş ediyor ve hemen geri çekiliyorlardı. Onların uzun sarıkları, güzel elbiseleri (dolamanları) ve atlarının parlak koşumları kazakların mavi üniforması ve atlarının basit koşumları ile bâriz bir tezat teşkil ediyordu. Bizimkilerden on beş kişi kadarı artık yaralanmış idiler. Yarpay Basov yardım için ulak gönderdi. Bu arada kendisi de ayağından yaralandı... Tepenin üzerinde bir kazağın çıplak ve kafası kesilmiş cesedini bıraktılar. Türkler kesilmiş başları İstanbul'a gönderiyorlar. Ellerini de kana batırıp sancaklarına basıyorlar"²⁵.

22 Krş. Morozov yayını, c. VI., s. 12.

23 Academia yayını, c. IV., s. 410.

24 S. 411.

25 113 - 114.

Yukarıda nakledilen kısımda Puşkin, Türk erlerinin kazaklara karşı nasıl kahramanca çarpıştıklarını ve hasımlarının kellesini zafer nişanesi olarak İstanbul'a gönderdiklerini, maktulün kanına ellerini bulayıp sancaklarına bastıklarını tasvir ediyor.

Bütün bunların yazarın dikkatini çektiği açıkça görülüyor.

Puşkin, eserinde Ruslar tarafında savaşa katılan Müslümanlardan ve bu arada şeytana taptıkları söylenen Yezidî'lerden şöyle bahsediyor :

“Dinleri hakkında gerçeği Yezidî'den öğrenmek istedim. Suallerime cevaben o, kendilerinin şeytana taptıklarının uydurma bir masal olup, kendilerinin Allah'ın birliğine inandıklarını, fakat onlarca lânetlemenin uygunsuz bir hareket sayıldığını, çünkü şimdi bedbaht olan şeytanın bir gün affedilmesinin mümkün olduğunu, Allah'ın lutfunun hududlandırılmayacağını söyledi”²⁶.

Bilindiği gibi, Yezidî'lerin bir kısmı memleketimizde de yaşamakta olduğundan Türkiye'deki mezheplerle ilgili bir konuya yazar bu izahıyla dokunmuş oluyor.

Ruslar safında çarpışan Tatarlar'dan da bahseden yazar, onların kuvvetli atları sayesinde Rusların ancak Türklere karşı savaşmak imkânı bulabildiklerini, bu arada yaralı Türkleri Tatarların nasıl yağmaladıklarını da kaydediyor ²⁷.

İrkdaşları Türklere karşı Ruslar safında çarpışan bu kimselerin beyi savaşta ağır yaralanınca arkadaşının çok üzüldüğünü ve 'molla'nın yani imamın nasıl onun başında dua ettiğini Puşkin şöyle tasvir ediyor :

“... Ağacın altında bizim Tatar beylerinden biri ağır yaralı olarak yatıyordu. Yanında arkadaşı ağılıyordu. Molla diz çökmüş bir halde dua ediyordu. Ölüm halinde bulunan bey çok sakindi ve genç arkadaşına bakıyordu” ²⁸.

Burada Puşkin, Türk-İslâm savaş geleneklerini naklediyor. Her ne kadar ırkdaşına karşı çarpışarak ölüyorsa da Tatar beyi gene de sakin ve imamın duasını dinleyerek ölümü bekliyor. Bu da dinî gelenekler bakımından ilginç bir sahnedir.

Puşkin'in “Erzurum Seyahatnamesi” adlı hâtıratının beş bölümünden ilk ikisi hariç, diğerleri doğrudan doğruya Doğu Anadolu Türklerinin hayatını konu olarak ele almış sayılabilir.

Puşkin eserinde genç bir Türk erinin ölümünü çok şairane tasvir ediyor ve âdeta onun bu haline bile hayranlığını gizlemiyor ²⁹.

26 414 ; Krş. Refik Halit Karay, Yezid'in Kızı, Roman, İst. 1939, Semih Lütüfi Kitabevi, s. 54 - 55, 66, 67, 69, 113, 117, 118 ; ayrıca Bk. Kamusu'l-Alâm, İst. 1898 V. Mihran Mat., C. VI., s. 4798, Yezidî mad. ; İslâm Ansiklopedisi, Yezidîler mad.

27 Academia yayını, c. IV., s. 415.

28 417.

29 416.

Puşkin ziyafette yediği Türk şiş kebabından (“aziatskiy şaşlık”) çok memnun kalmıştır. Bugün de Ruslar şiş kebabına “şaşlık” diyorlar ³⁰.

Puşkin’in, hâtıratında geçen bu kelimeyi, okuyucularını etkilemek maksadı ile kullandığı kolayca anlaşılıyor.

Rusların Türk harp yaralılarına karşı yaptıkları muameleyi yazar şöyle nakleliyor:

“Boğaz’da 50 kadar esir toplanmıştı. Beni her halde doktor zannederek, benden onlara yapamayacağım yardımı istemek gayesiyle bir kaç Türk esiri el işaretiyle beni yanlarına çağırıyorlardı. Ormandan, kanlı bir bezle yarasını bastıran bir Türk eri çıktı. Erler (yani Ruslar), belki de insanlığa karşı olan sevgileri yüzünden (?), onu öldürmek maksadıyla yanına yaklaştılar. Fakat bu beni çok müteessir etti. Ben bu zavallıyı kurtarıp, esiri fazla kan kaybettiği için, güçlükle arkadaşlarının bulunduğu yere götürdüm” ³¹.

Bu da yazarın kahramanlıklarına hayran olduğu Türk askerlerinin yaralı birer esir oldukları halde kendilerinin sevgi ve saygıya lâyık olduklarını, yukarıda bahsettiği yaralı Türk erini Rusların elinden kurtarması açıkça ispat ediyor.

Puşkin, Türk esirleri arasında bir “köse”nin de bulunduğundan bahsediyor ve bu gibilere sık sık göçebe Tatarlarla Türklerde rastlandığını beyanlara atfen kayd ediyor³². Burada Puşkin ; Türk-Moğollar hakkında geniş bilgiye sahip olduğunu ispat ediyor ve tıpta hermafrodit denilen bu halin Türklerde “köse” olarak geçtiğine işaret ediyor.

“Seyahatname»de geçen ve Türk millî gelenekleriyle ilgili bir olayı Puşkin şöyle anlatıyor :

“Hasan-kale’nin 15 fersah ilerisinde birbirinden farklı olan yedi ayak üzerine güzel ve ustalıklı inşa edilmiş bir köprü vardı. Bu köprünün zenginleşmiş bir çoban tarafından yaptırıldığı rivayet ediliyor. Bu adam derviş olarak yaşadktan sonra bir tepenin üstündeki ve iki çamin halen gölgelendirdiği mezara gömülmüştür. Etraftan halk onun mezarını ziyarete geliyor ve köprü de Çoban Köprüsü adını taşıyordu. Bu köprü Tebriz yolu üzerinde idi” ³³.

Türklerde hayırına köprü yaptırmanın zenginlerde iyi bir gelenek olduğu, köprünün eski bir mimarî eser olduğu için Türk mimarisinin güzel bir örneğini teşkil ettiği ve Türk halkı arasında hayırsever kimselerin büyük hürmet gördüğü, Puşkin’

30 414.

31 417.

32 418.

33 Aynı sayfa.

in bu tasvirinde gösterilmiş olması küçümsenmeyecek kadar önem taşıyor. Çünkü, bilindiği gibi, bu yazar, memleketimize, istilâ ordusuna mensup bir yüksek rütbeli subayın misafiri olarak gelmiştir.

Puşkin, eserinde, sözkonusu köprüye yakın bir yerde eski bir Türk kervansarayı gezdığını zikrediyor³⁴.

Diğer taraftan Hasan-kale'den ve orada bulunan ılcılardan da bahseden yazar, böylece, Doğu Anadolu'yu okuyucularına tanıtıyor³⁵.

Puşkin bundan sonra Erzurum'un 26 fersah doğusundaki Ak-dağı tasvir ediyor. Bunun kireçli beyaz sathından akseden görünüşü de naklediyor. Görüldüğü gibi, bu da Doğu Anadolu tabiatıyla ilgili bir tasviridir.

Daha sonra Puşkin, Erzurum'un savaşa alınmayıp şehir ileri gelenleri ile Türk başkomutanı tarafından teslim edildiğinden bahsediyor³⁶. Yazarın verdiği, Erzurum'daki 1828-1829 yılı olayları ile ilgili bu bilgiler, Türk ve diğer yabancı tarih yazarlarının bu konuda verdikleri bilgilere uygundur³⁷.

Yine Puşkin, Erzurum'a Rusların girişini naklederken Türk halkının kederli haliyle Ermenilerin bayram yapmalarını ve dar sokaklara gürültü ile toplandıklarını, Ermeni çocuklarının Rus atlıları önünde koşarak "Hristiyan, Hristiyan" diye bağırıklarını yazıyor³⁸. Bu tasvir de Erzurum tarihi ile yakından ilgilidir.

Puşkin, Şerasker Hakkı Paşa'nın esir olarak bulunduğu Rus karargâhındaki tasvirini şöyle yapıyor :

"... Graf Paskeeviç'in çadırı, bizim kazaklar tarafından esir edilen Hakkı Paşa'nın yeşil çadırının yakınında bulunuyordu. Yanına gittiğim zaman, onu bizim subayların çevrelemiş olduğunu gördüm. Bağdaş kurmuş, çubuğunu tüttürüyordu. 40 yaşlarında görünüyordu. Ciddî tavırla derin huzura sahip olduğu çok yakışıklı olan yüzünden belliydi. Esir olduktan sonra ona bir fincan kahve vermelerini ve onu suallerden kurtarmalarını rica ediyordu"³⁹.

Burada nakledilen parça, Türk askerî kıyafetleriyle o devir Türk paşasının karakterini göstermesi bakımından ilginçtir.

Puşkin, diğer esir bir Türk paşasının şair hakkındaki görüşlerini şöyle veriyor :

34 Aynı yer.

35 S. 419.

36 420.

37 Krş. Kur. Yzb. Celâl Erkin, 1828 - 1829 Türk - Rus Harbi (Kafkas Cepnesi), İstanbul 1940, Askerî Matbaa (117 sayılı Askerî Mecmua lâhikası), s. 74 ; Yorga, Osmanlı Tarihi, C. V. (çeviren B. Sıtkı Baykal). Ankara 1948, Güney Mat. ve Gazet. T. A. O., s. 350.

38 Academia yayını, c. IV., s. 420.

39 Aynı sayfa.

“... Paşa elini göğsüne koyarak beni selâmladı ve tercüman vasıtasıyla bana : “Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne vatanı ne de dünya nimetleri vardır. Halbuki biz fakirler şeref ve servet elde etmek için savaşıırken o, dünya hâkimleriyle bir mevkide duruyor ve bunlar kendisini selâmlıyorlar” dedi”⁴⁰.

Burada bir Türk paşasının şaire verdiği değeri gösteren yazar, dolayısıyla o devir Türk paşalarının yüksek kültürleri hakkında okuyuculara bir fikir vermesi yönünden çok ilginçtir.

Daha sonra Puşkin, Rus karargâhına gelen bir “derviş”i şöyle tasvir ediyor:

“... Ben, genç, yarı çıplak bir halde olan birini gördüm, başında koyun derisinden kalpak, elinde değnek, omuzlarında da bir tulum vardı. Var sesiyle bağıryordu. Bana, onun, “kardeşim” derviş olduğunu söylediler”⁴¹.

Bu cümleler Türk halk sanatçıları hakkında Puşkin’in olumsuz görüşünü aksettiriyor.

Puşkin, “Erzurum Seyahatnamesi”ndeki beşinci bölümde Erzurum’un coğrafi, iktisadî ve kültürel durumu hakkında ilgi çekici bilgiler verirken, tahayyül ettiği ve Avrupa’da atasözü olarak kullanılan “Asya, yani Türk ihtişamından” burada eser bile olmadığını kaydediyor ve bu bilgileri kendi müşahedelerinden ziyade, yabancı seyyah Pitton ve Tournefort’un seyahatnamesindeki kayıtlarla, Rus yazarı A. Marlinskiy’in eserinden edindiği anlaşıyor⁴². Bu arada “fakir şövalyelerin gözünü Anadolu’da gördükleri renkli divan, möble ve kıymetli taşlarla süslü hançerlerin kamaştırmış olduğunu, bugün ise ancak “Asya sefaleti”nden bahsedilebileceğini, lüks ve konforun Avrupa’nın malı olduğunu yazıyor⁴³. Puşkin, şüphesiz, Anadolu’ya doğudan gelmiş ve ancak Erzurum’un Ruslar eline düşen perişan halini görerek seyahatnamesinde “Asya konforu” hakkında fikir yürütmeğe kalkışmıştır. Halbuki şövalyeler batıdan Anadolu’ya gelmişler ve hattâ burada hâkimiyet kurup yerleşmek gayesiyle Selçuklu Türkleriyle uzun mücadelelerde bulunmuşlardı. Puşkin’in bu fikrini ancak bu hususta doğru ve geniş bilgi edinememiş olması ile izah etmek mümkün ; çünkü bugün bile o devrin canlı bir eseri olan İstanbul müzelerini gören batılılar, bu saltanattan ve konfordan büyülendiklerini gizleyemiyorlar.

Puşkin’in bu bölümde, Erzurum’un işgal sırasındaki durumunu daha çok seyyahların tesiriyle tasvir ettiğini, birkaç yerde tekrarlamıştır. Fakat bunu, olumsuz da olsa, bu şehrin tarihi ve coğrafyası ile ilgili bir görüş olarak burada kaydetmeyi uygun bulduk.

40 S. 421.

41 Aynı yer.

42 S. 792 - 3 deki notlara Bk.

43 Aynı yer.

Şairin, 17 Ekim 1830 yılında Boldino köyündeki malikânesinde yazıp ⁴⁴ Yeniçeri Eminoğlu'na atfettiği, Erzurum'un sultanın reformlarına karşı olduğunu gösteren şiirinin Türkçe anlamının tamamını, çok ilginç olduğu için, aşağıda vermeyi faydalı bulduk.

“İstanbul’u bugün gâvurlar şereflendiriyor,

Yarın ise nallı ayaklarla

Uyuyan bir yılani boğazladıkları gibi (onu) boğacaklar

Ve böylece bırakıp, geçip, gidecekler.

İstanbul felâket öncesi bir uykuya dalmıştır.

İstanbul Peygamber’den yüz çevirmiş ;

Ondaki eski Doğu’nun doğruluğunu

Şirret Batı gölgelemiş.

Sefahatin zevki için

Dua ve kılıca ihanet etmiş.

İstanbul savaşta ter dökme itiyadını bıraktı

Ve dua (namaz) vakti şarap içiyor.

Onda imanın mukaddes ateşi söndü.

Orada kadınlar mezarlıklarda geziyorlar.

Sokak başlarına ihtiyar kadınları gönderiyorlar.

Onlar da erkekleri haremlere sokuyor.

Satın alınmış harem ağası uyuyor.

Fakat dağlık memleket olan Erzurum böyle değildir.

Biz utandırıcı ihtişam içinde uyumuyoruz.

Asi kadehlerle şaraptan

Sefahat, taşkınlık ve gürültü yapma ilhamı almıyoruz.

Biz oruç tutuyoruz ve temiz fiskiyelerin

Mukaddes suları bizi kandırıyor.

Bizim yiğitlerimiz savaşa yıldırım gibi atılıyor.

Haremlerimiz korunmuş.

Harem ağalarımız sert ve satın alınmaz

Ve kadınlar orada usluca oturuyor»⁴⁵.

Görüldüğü gibi, bu şiirde Puşkin, Erzurumlular hakkındaki fikrini belirtiyor. Türk kültür tarihini yakından ilgilendiren bu görüşün bir Rus yazarı olarak Puşkin

44 S. 422 ; Morozov yayını, c. VI., s. 684, not 52 v Krş. C. II., s. 143 ve notlar kısmı notlar kısmı s. 511.

45 Academia yayını, c. IV., s. 423.

tarafından belirtilmiş olmasının ayrı bir değeri vardır. Erzurum'un düşmana karşı ne kadar sağlam bir kale olduğunu bu şehri işgal eden Rusların ünlü bir şairinin nasıl takdir ettiğini göstermesi bakımından da "Seyahatname" dikkati çekiyor.

Puşkin, okuyucularını olduğu kadar kendini de yakından ilgilendirdiği için "Bahçesaray Çeşmesi" adlı büyük şiirinde olduğu gibi bu "Yolculuğu"nda da haremde söz ediyor. Böylece Puşkin, seyahatnamesinin 2-3 sayfasını bu konuya hasır ediyor ve hareme nasıl gittiklerini ve orada nasıl kadınlardan biriyle Rus başkomutanı adına görüştiklerini yazıyor. Burada eski Türk aile hayatının bir yabancı gözünü tasvirinin yapıldığı görülüyor. Bu da eski Türk hayatını aksettirmesi bakımından ilginç görülmüştür.

Bundan sonra Puşkin eserinin sonunda Erzurum'da vebanın başgösterdiğini ve Türk erlerinin hasta arkadaşlarına gösterdikleri şefkatini kendisini bile utandırdığını şöyle anlatıyor :

"... Vebayı tetkik edip kendisine acil şifa diledikten sonra dikkatimi iki Türk çekmişti. Onlar hastayı koltuklarından tutmuş götürüyorlardı ; onun elbiselerini çıkarıyor, evirip çeviriyorlar, sanki veba herhangi bir soğuk algınlığından farksızmış gibi. İtiraf edeyim ki, ben, bu soğukkanlı davranış karşısında, Avrupalılara has korkaklığımdan utandım"⁴⁶.

Burada gene Türk âdet ve an'anelerinden söz edildiğini görüyoruz. Türklerin hastalara karşı olan müşfik davranışı, Puşkin'i hayran bırakıyor ve şair, kendisinden bir Avrupalı olarak utanıyor. Yazar, Türk âdetlerine hayran olduğunu gizlemiyor. Böylece Puşkin, bir Türk erinin arkadaşı için kendini feda etmesinin en tabii bir hareket olduğunu belirtiyor. İşte bütün bu Türk askerinin savaşlardaki kahramanlığı birlik ve beraberliği, savaş arkadaşları için canını bile feda etmekten çekinmemeleri ve daha birçok asil davranışları, "Seyahatname"sinde incelerken görüldüğü gibi, Puşkin'i çok etkilemiştir. Bu etki yalnız yazarda değil, aynı zamanda yine bu eserde geçen ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Rus komutanlarında da görülüyor. Bilhassa Bayburt cephesindeki ünlü Rus generali Burtsov'un öldürülmesi⁴⁷ bardağı taşırmış ve Doğu Anadolu'daki Türk yurdunda işgal kuvveti olarak kalmanın tehlikeli olacağı görüşünün zihinlerde yer etmesini sağlamıştır. Bu görüşü 1828-1829 Rus-Türk savaşını konu olarak ele alan Türk ve diğer tarihçiler de doğruluyor⁴⁸.

Böylece Puşkin'in Erzurum Seyahatnamesi'ni ele alarak, bir yabancı yazarın Doğu Anadolu ve Türkler hakkındaki görüşlerini belirtmeğe çalıştık.

46 425 - 6.

47 426.

48 Krş. Yorga, Osmanlı Tarihi, c. V., s. 352 ; Kur. Yzb. Celâl Erkin. 1828 - 1829 Türk - Rus Harbi (Kafkas Cephesi) İst. 1640, As. Mat. (117 sayılı Askerî Mecmua İxhikası), s. 76.

Puşkin, Doğu Anadolu coğrafyası, tarihi, edebiyat ve folklorüne dair verdiği ilgi çekici bilgilerle, esir edilen Türk paşalarının görüşlerini, Türklerin sağlam an'anelere sahip bulduklarını, yurtlarını istilâya yeltenenlere karşı nasıl amansız düşman olduklarını, Türk zenginlerinin çeşme, köprü gibi halk hizmetinde çok faydalı tesisler inşa ettirmekle ne kadar halk nazarında hürmet gördüklerini, Türkiye'de de bir kolu bulunan Yezidî tarikatının mahiyetini açıklayan ifadeleri ve Erzurumluların İstanbullulara dair görüşlerini aksettiren şiiri ; kısaca özetlemek gerekirse iyi ve kötü bütün yönleriyle Türk toplum hayatına dair yazarın görüşleri bu bakımdan bizce ilginçtir.

Bu konularla ilgilenenlere bir fikir verebilir ümidiyle, sonuç olarak diyebiliriz ki, Puşkin, Doğu-Anadolu ve Türkler hakkında bütün görüşlerini ortaya geniş bir şekilde koymuş ve olayların cereyan çerçevesi içinde bunlar hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Böylece Doğu-Anadolu'nun bir yabancı ve istilâ ordularının bir misafiri gözü ile çeşitli veçheleri, halkı, bunların görüşleri, ve yaşayışı, tarihi ve ahlâkı, gözümüzün önüne, 1828 yılındaki haliyle, serilmiş oluyor.